

Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem
történetéből
15.

TANULMÁNYOK AZ ÚJKORI KÜLFÖLDI
MAGYAR EGYETEMJÁRÁS TÖRTÉNETÉHEZ

Budapest
1997

HAMZA GÁBOR – SZABÓ BÉLA

A MAGYAR-OLASZ JOGÁSZKAPCSOLATOK TÖRTÉNETÉHEZ

A magyar-olasz jogászkapcsolatok a XIII. század első felére nyúlnak vissza. Ettől az időtől kezdve a múlt század derekáig Magyarország mindenkori területéről igen sokan nyerték jogi képzettségüket Bologna és Padova egyetemén. Feladatunk az, hogy elsősorban ezen univerzitások szerepét tekintsük át a jogászságot érintő peregrinatio academica-ban.¹ Úgy véljük, hogy éppen a jogászok peregrinációjában játszanak bizonyos, ha döntőnek nem is nevezhető szerepet a ma már csaknem évezredes múltra visszanyúló olasz-magyar kereskedelmi kapcsolatok.² Szubjektíve – talán nem túlzás azt állítani – az intenzív peregrinatio academica-ban része lehetett hazánk „értelmiségének” az antikvitásra visszanyúló történelmi hagyományok által motivált vonzalmá Itália iránt.³ Itália, s kiváltképpen Róma vonatkozásában különleges erős vonzódás jellemző első királyunkra, Szent Istvánra.⁴

Az 1158-ban „studium” rangot kapott „veneranda studiorum Bonania” valóban anyja volt az itáliai egyetemek sorának. A párizsi tanári kormányzattal (universitas magistrorum) szemben diákönkormányzaton alapuló bolognai studium generale éppen a diákok önkormányzati törekvéseinek fel-felerősödése révén lesz több itáliai egyetem önkéntelen életrehívója. A jogaikért küzdeni, s ha kell lázadni és elvándorolni is kész hallgatók hozzák létre a padovai egyetemet is 1222 táján.⁵ Itt csak röviden szeretnénk arra is utalni, hogy a jogtudomány megújulása kiváltképpen Bolognához kapcsolódik, ami – az irodalomban Haskins, Paré, Brunet és Tremblay hangsúlyozzák ezt – része a XII. században kibontakozó szellemi renaissance-nak.⁶

Ha egy város befogad egy „studium generale”-t, azt azért teszi, hogy polgárai is hasznot láthassanak a professzorok előadásaira odaáramló hallgatók tömegéből. Az itáliai (és más európai) egyetemek középkori történetének egyik legjellegzetesebb motívuma a hallgatók kegyeiért való versengés. Ez a versengés a magyarországi hallgatókért is folyt Bologna és Padua között, egészen a kezdetektől. A XIII. században a mérleg nyelve egyértelműen Bologna javára billent.

A XIII. században megnövekszik a magyarok körében az egyetemplátogatási kedv. A párizsi „artes liberales” és a teológiai tanulmányok hegemoniáját már az utolsó Árpádok alatt megtöri a jogi tudás iránti érdeklődés. Az összes értelmiségi funkciót ellátó magyar klerikus réteg, a világi papság egy jelentős része, már ekkor elsősorban nem a teológiai, hanem a jogi ismeretek megszerzésére kényszerült és törekedett.⁷ Nem csoda hát, hogy a „jog századának”, a XIII. századnak a végéig több mint nyolcvan magyar hallgatót ismerünk név szerint Bolognában, elsősorban az esztergomi és zágrábi egyházmegegyéből. Tényleges számuk azonban ennek többszörösére rúghat, hiszen az ultramontán nemzetek sorában már 1265-ben a magyart is ott találjuk. A magyar hallgatók kivétel nélkül kánonjogi ismeretek szerzésére törekedtek, de bizonyosak lehetünk abban, hogy nem egy leendő főpapunk hallgathatta még Accursius előadásait is. A kánonjog két jelentős korabeli bolognai professzora – Azo és Accursius

– kánonista kollégái, Damasus és Paulus Ungarus is minden valószínűség szerint Magyarország szülöttei voltak.⁸

A magyar hallgatókat tekintve Padova látogatottsága a XIII. században még meg sem közelíti Bolognáét. Bár első képviselőjük az egyetem alapítása után kilenc évvel jelenik meg itt, számuk a tízet sem haladja meg ebben a században. Jónéhányuk bolognai tanulását készíti elő vagy egészíti ki ebben a városban. A két egyetem magyarországi származású joghallgatói azonban hazájukba visszatérve, magas egyházi tisztségeket betöltve jelentősen hozzájárulnak nemcsak az egyházi, hanem a világi igazgatás és a diplomácia európai színvonalra emeléséhez. Királyi kancellárok és püspökök egész sora büszkélkedhet a bolognai egyetemen szerzett „*decretorum doctor*” címmel, néhány püspökünk pedig civiljogi (római jogi) ismereteinek köszönheti magas méltóságát.

Az Anjou-házból származó királyaink uralkodása alatt a politikai bizonytalanságok ellenére az itáliai egyetemek látogatása tovább erősödik.⁹ Elsősorban I. Lajos képeztette itt védeniceit. Udvarának „*in iure canonico proventus*” tagjai jó szolgálatot tettek az avignoni pápákkal folytatott diplomáciai küzdelmekben.

Bologna mellé ebben a korban már Padova is felzárkózik. Valószínűleg ekkor jelenik meg itt a jogász natiók között a magyar is. A világi papság jelentős része él azzal a lehetőséggel, hogy a pápa többször is felmentést ad a püspökök helyben lakási kötelezettsége alól (1309, 1376).¹⁰ Javadalmaikat kihasználva, maguk helyett vikáriusokat hátrahagyva utaznak a magyar főpapok ismereteik bővítésére a két észak-itáliai egyetemre. A teológiai tanulmányok szinte egyidejű lehetővé válásáig (Padova 1363, Bologna 1364) kizárólag a jogi ismeretek megszerzésére adnak alkalmat az itt eltöltött évek.

A bolognai egyetem történetének egyik legjelentősebb fennmaradt forrása is magyar vonatkozású. A bolognai egyetem 1317-ben készült statútumainak legkorábbi ismert változata a pozsonyi káptalan könyvtárából került elő a múlt század legvégén.¹¹ Ennek elkészítéséhez az első bolognai magyar rektor (Dörögdi Miklós) hivatali idejében fogott hozzá Johannes Andreae, kora legjelesebb kánonjogász professzora 14 nemzeti tanácsos segítségével. A statúumokat tízévenként megújították, s a pozsonyi kéziratban az 1347-es változat jelentős része maradt fenn. Pozsonyba kerülésének körülményei nem kellőképpen tisztázottak. Johannes Andreae egyébként az első legjelentősebb professzor, akinek a magyar hallgatókhoz fűződő szoros kapcsolatáról tudomásunk van Bolognában. A jogi kapcsolatok erősségét támasztja alá az is, hogy az 1367-ben alapított rövid életű első magyar egyetem egyetlen ismert professzora Galvano Bettini di Bologna volt, aki 1370-72 között működött Pécsen.¹²

A közép-európai egyetemek (Prága, Krakkó, Bécs) megnyitása¹³ nagy konkurenciát jelentett az e régióból származó hallgatók (így a magyarok) felső képzésében eddig egyeduralgoló itáliai egyetemeknek. A bolognai és padovai egyetem legjelentősebb, legtöbb pénzt hozó nemzetének, a *Natio Germanica*-nak megtartása jelentős változást követelt a két intézménytől. A XIV. század végére válik Padova négy szakos egyetemmé, a jog és a teológia mellé a bölcseész és orvos képzést is ellátó *artista* fakultás zárkózik fel. Ezen – rögtön megnyílása után – feltűnnek az első magyar orvostanhallgatók (szintén klerikusok), mellyel a jogászképzéshez hasonló, jelentős tradíció kezdődik.

A XV. században játszik legnagyobb szerepet a két egyetem a magyarok felsőfokú képzésében. Már nem kizárólag, de a század közepéig még túlnyomóan a jogi képzettség megszerzése hozza ide a magyarországi hallgatókat. Az itáliai tanulás azonban a közép-európai egyetemek olcsósága miatt hangsúlyozottabban a jómódúak, az egyházi javadalmakkal ellátottak lehetősége marad. Ők néhány Bécsben vagy Krakkóban eltöltött artista év után tanulják a jogot Páduában, Bolognában és Ferrarában.

A „Legum Bononia Mater” a század elején kisebb válságot él át. A fiatalabb egyetemeken, elsősorban Ferrarában divatozó „studia humaniora” (itt az évszázad folyamán több mint száz magyar hallgatóval találkozunk, tehát jelentős a konkurrencia) sokakat készített arra, hogy máshol folytassák tanulmányaikat. A magyar hallgatók azonban nem lesznek hűtlenek hozzá, több magyar professzorral találkozunk (Thomaso de Ungheria 1407-8, Széchi Dénes 1433-34), s többen hallgatják Giovanni de Imola, a kor neves kánonistájának előadásait. Az egyetem hamar túlteszi magát a válságon, s az 1450-es évektől Bologna válik ismét az itáliai univerzitások élenjárójává. Az új státútum, a nagyszabású építkezések és elsősorban a „studia humaniora” magas szintű művelése adja vissza az egyetemnek a régi tekintélyt.

A XV. század második felében tömegesen találkozunk magyar doktorálókkal – igaz, nem csak jogászokkal –, s a humanista tudományok több magyar professzorral büszkélkedhetnek itt. Az évszázad folyamán 77 magyar hallgató fordul meg az egyetemen. A humanista tudományokra helyeződött hangsúly ellenére a magyarok között tovább él a jogi ismeretek iránti igény régi tradíciója. Az egyetemnek a diákok megtartására irányuló törekvését jelzi, hogy a jórészt klerikus magyar hallgatók közül mintegy kétszáz az előírt tanulási idő letöltése előtt „dispensatio”-val járulhat a vizsgákhoz. A bolognai doktori cím továbbra is nagy tekintélynek örvend Magyarországon. Többen, akik Padovában kezdték meg, e tekintély miatt Bolognában fejezik be tanulmányaikat. (Bakócz Tamás későbbi „papabilis” bíborosunk lesz itt „iuris utriusque doctor”).

A számadatokat tekintve Pádua már ekkor, a XV. században megelőzi Bolognát. A túlnyomóan még mindig kánonjogi fokozatok megszerzésére törekvők mellett, az 1430-as évektől kezdve egyre növekvő számban jelennek meg a filológia és a medicina iránt érdeklődő magyar diákok. A magyarországiak összlétszáma 1400 és 1526 között meghaladja a kétszázat. Legjelesebb képviselőjük, a középkor legnagyobb magyarországi költője Janus Pannonius. Ő pártfogója utasítására ferrarai klasszikus tanulmányai után – nem borzadva a jogtudomány szigorú szakszerűségétől – Padovában 1458 tavaszán kánonjogi doktori fokozatot szerzett.¹⁴ S bár úgy érezte magát a jogászok között, mint Ovidius Tomiban, hasonlóan sok humanista társához a „mos italicus” jogi memorizálási gyakorlatait is elvégezte.¹⁵ Janus alakja átmenetet képez a jogász főpap és a humanista, artisztikus képzettségű főpap között. Míg a középkor századaiban az előbbi volt uralkodó a magyar klérus tagjai között, a protestantizmus megjelenéséig az utóbbi lesz jellemző, s ebben a változásban elsősorban Padova érdemei kiemelkednek.¹⁶

A legújabb kutatások szerint a századfordulón már néhány polgári származású hallgató is megengedhette magának a padovai egyetem jogi karának látogatását.¹⁷ Ezek többsége a világi nemesek gyermekei mellett, mint praceptor jutott el a „tudás forrásához”.

A két egyetem közötti három évszázados versengésben a végleges döntést a mohácsi csata hozta meg. Az utolsó nagy bolognai humanista generáció tagjai, az egyetemi éveket humanista, filológiai művek kiadására is kihasználó „kényszerjogász” főpapok többsége a mohácsi csatatéren fejezte be életét. A protestantizmus elterjedésének az egyetemlátogatásra kifejtett negatív hatását Padova tudta jobban ellensúlyozni. S ez megmutatkozik a magyarországi hallgatók jelenlétében is a két egyetemen.

A protestantizmussal a magyar műveltségben szakadás állt be a német és az olasz irányultság között. A barokk korszakban a két irány egymással ellentétesen fut, s csak a felvilágosodás révén közeledik majd ismét egymáshoz. Ez a kettősség a magyarok egyetemjárásában is megfigyelhető, bár éppen a joghallgatóknál sokáig elképzelhető a német és olasz egyetemek egymás utáni látogatása.

A két vizsgált egyetem közül Bologna visszazorul, jelentőségét csaknem elveszti a magyar joghallgatók számára, de mégsem annyira, hogy az egyetem régi dicsősége ne hozná a Padovába, Sienába, Perugiába, s elsősorban Rómába igyekvő vagy onnan érkező hallgatókat. Itt említjük meg, hogy 1557. május 8-án kezdi meg működését Bolognában az 1537-ben Szondi Pál alapította Collegio Ungarico-Ilirico¹⁸, amely 1781. szeptember 15-én történt felszámolásáig számos hazai diáknak nyújt otthont.¹⁹ A XVI. század második felétől Bolognában feltűnő, és a *Natio Germanica Iuristarum* anyakönyvébe beiratkozó magyar joghallgatók szinte kizárólag világiak. Olyan nemesifjak, akik néhány hetet itt is eltöltenek Itáliát bejáró „Cavalierstour”-juk során. Ezek az utazások azonban inkább csak a világlátást szolgálják, s ha mégis össze vannak kötve komolyabb szakmai képzéssel, az elsősorban Padovában történik a XVI. század második felétől. Hiába az 1563-ban kapott önálló épület, a padovaihoz hasonló elnéző bánásmód a protestánsokkal szemben (az 1620-as évekig); a magas vizsgadíjak, valamint a hallgatói önállóság, a rektorválasztási jog megnyirbálása (1580-ban átmenetileg, majd 1632 után végleg) elriasztják a magyar joghallgatókat is. Az 1561-ben elfogadott új statútumok szerint a 32 nemzet közül még a 16. a magyar, de a XVI. században itt megforduló alig több mint harminc, s a XVII. században itt járt 16 joghallgató már nem élhet igazán a közösségi jogokkal. Bár a magyar consiliáriusok jegyzéke 1700-ig rendelkezésünkre áll, azok többsége idegen nemzetbeli helyettes, vagy ritkán a fentebb már említett Collegium Hungaricum-Illyricum teológus hallgatói közül került ki. A XVIII. századból jórészt magyarországi zsidó orvostanhallgatókkal találkozunk, akik a bécsi egyetemen abban a korban még nem szerezhették meg a „*medicinae doctor*” címet.

A padovai egyetem a XVI. század folyamán végleg elhódítja a tudományos vezető szerepet Bolognától. A század elején még a hanyatlás jelei mutatkoztak itt is, de az egyetem 1540 körül már ismét fénykorát éli. A bölcsészeti és orvosi kurzusoknak négy-öt száz hallgatója van, a neves jogászprofesszorokat még többen hallgatják. A reformáció idején a velencei fennhatóság révén Padova függetlenebb Rómától, mint bármely más olasz egyetem. Itt a protestáns német és magyar hallgatókat is szívesen látják, sőt doktori cím megszerzését is lehetővé teszik számukra. 1564 után ugyanis, mikor V. Pius pápa elrendeli, hogy a doktori címet szerzőknek Padovában is esküdniük kell a katolikus hitre a *Sacrum Collegium Iuristarum* előtt, a velencei *Riformatori dello Studio* egy külön collegium alapításával teszik lehetővé, hogy nem katolikus orvos- és

joghallgatók is doktori vizsgát tegyenek. Valamennyi karon a doktori vizsga előfeltétele ekkor már csak négy évi tanulás bizonyítása.

Az egyetem az 1560-as évek elején kap új, a modern követelményeknek megfelelő státútumot, s ez is nagyban hozzájárul tudományos hírének növekedéséhez. Az oktatás fő iránya a világi értelmiség képzése lesz. Az egyházi képzés fő helyszíne ezek után már Róma. Padova a humanisztikus világi, modern olasz szellemi törekvések megtestesítője, s a legjelentősebb közvetítője az olasz reneszánsz szellemiségnek az Alpokon túlra.²⁰

A XVI. század elején még a régi hagyományok élnek az idelátogató magyar hallgatókban, akiket jórészt hazai egyházfők támogatnak tanulmányaikban.²¹ A század közepétől már kizárólag csak világi pályára készülő magyar joghallgatókkal találkozunk. Többük mögött már hosszú németországi tanulmányok állnak a wittenbergi, bázeli vagy éppen strassburgi akadémiákon. Míg korábban a magyar királyság területéről inkább a nyugati és déli részek fiai látogattak ide, a XVI. században egyre inkább az ország keleti részei, Erdély szülőttei keresik itt a tudás forrását.

Erdélyben a Báthoriak alatt szinte hallgatólagos szabállyá vált, hogy vezető tisztséghez csak olyanok juthattak a fejedelmi udvarban, akik a leghíresebb Báthorihoz, István fejedelemhez – és későbbi lengyel királyhoz – hasonlóan Padovában nevelkedtek. Ezzel számolva az önállóodott fejedelemség vezető családjai sorra küldik fiaikat erre az egyetemre. A Báthoriak országnagyjai és vezető diplomatái mind Páduában tanulnak, a humanista tudományokban is járatos jogász- vagy orvosprofesszoroktól. A XVI. századi magyar történetírás is rendkívül sokat köszönhet a városnak, hiszen a század második felének minden jelentősebb történetírója kivétel nélkül a padovai történettudósokat hallgatta, sokszor kötelezőnek felfogott jogi tanulmányai mellett.

A számok önmagukért beszélnek: az eddig ismert 145 magyarországi hallgatóból 1526 és 1600 között 86 volt jogász, a többi medicinát hallgatott, vagy a humaniorákat választotta. A XVII. század folyamán a jogászok hegemoniája tovább tart a Magyarországról érkezők között (94-ből 51), de az orvostanhallgatók lassan átveszik a stafétabotot. Ez annál is inkább érthető, mert Padovát a XVII. századtól már a természettudományok oktatása teszi európai hírűvé. A jogi oktatás ebben az időben nagyon lehanyaglik, s a német jogi karok gúnyolódó mondása több esetben is igazolható: *Suminus pecuniam et mittimus asinum in Italiam*. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a megszorodó orvostanhallgatók között egészen 1848-ig ne tűnne fel egy-egy joghallgató is, aki tudásának bővülését joggal várhatta Padova jogi karán.

Jegyzetek

¹ A bolognai és padovai egyetem magyarországi hallgatóiról és a magyar kultúrában betöltött szerepéről összefoglalóan az alábbi munkákra hivatkozunk:

Veress E.: *A paduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai.* Budapest, 1915.; Veress E.: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai (1221-1864).* Budapest, 1941.; Tonk S.: *erdélyiek egyetemjárása a középkorban.* Bukarest, 1979.

Kifejezetten a joghallgatókra és a jogi kultúrára vonatkozó művek a következők:

Bónis Gy.: *Einflüsse des römischen Rechts in Ungarn. Ius Romanum Medii Aevi V. 10.* Milano, 1964.; Bónis Gy.: *Középkori jogunk elemei.* Budapest, 1972.; Mester St.: *De initiis canonici iuris culturae in Hungaria.* In: *Studia Gratiana II.* 1954. 657-676. l.; Várady E.: *Docenti e scolari ungheresi nell' antico studio bolognese.* Bologna, 1951.

² Ld. összefoglalóan:

Husztai D.: *Olasz-magyar kereskedelmi kapcsolatok a középkorban.* Budapest, 1941.
A magyar királyság történetét az olasz történelem viszonylatában elemző munka Ferrario könyve:

Ferrario, C.: *Italia e Ungheria. Storia del regno d'Ungheria in relazione con la storia italiana.* Milano, 1926.

³ Vö.: Gáldi L.: *Le romanisme transdanubien.* In: *Studi e documenti Italo-Ungheresi della R. Accademia d'Ungheria di Roma. I. annuario 1936.* Roma, 1937. 28. skk. .

Ld. még: Giglioli, G. O.: *La Pannonia e l'impero romano.* In: *Studi e documenti Italo-Ungheresi della R. Accademia d'Ungheria di Roma. I. annuario 1936.* Roma, 1937. 7-20. l.

⁴ Luttor, F.: *Stanto Stefano e Roma.* In: *Studi e documenti Italo-Ungheresi della R. Accademia d'Ungheria di Roma. II. annuario 1937.* Roma, 1938. 22-41. l.

⁵ Itt utalunk arra, hogy Bolognából való elvándorlás következtében jön létre Padován kívül több más jogi egyetem is (így Modena 1182-ben, Vicenza 1204-ben, Arezzo 1215-ben). Ezek a jogi stúdiók a bolognai mintát követték.

⁶ Haskins, Ch. H.: *The Renaissance of the 12th Century.* Cambridge /Mass./, 1927. és Paré, G. – Brunet, A. – Temblay, P.: *La renaissance du XIIe siècle. Les écoles et l'enseignement.* Paris-Ottowa, 1933.

⁷ Bónis: *Einflüsse...* 21. l.

⁸ Bónis: *Einflüsse...* 17. l.; Kuttner, St.: *Damasus als Glossator.* Zeitschrift der Savigny Stiftung Kan. Abt. 23/1934/ 380 skk. és Mester: *De initiis* 665 sk.

⁹ Itt utalunk arra, hogy Itália és hazánk igen széles körre kiterjedő szellemi kapcsolatainak tényéből önmagában véve hiba volna a szellemi élet és ideológia nivellálódására, illetve egyenrangúságára következtetni.

Vö.: Kardos T.: *Entwicklungsgang und osteuropäische Merkmale des ungarischen Humanismus.* In: *Renaissance und Humanismus in Mittel- und Osteuropa. Eine Sammlung von Materialien bes. von J. Irmscher. I. Bd. II.* Berlin, 1962. 3-8. l.

¹⁰ Veress: *Olasz egyetemeken...* XXV. l.

¹¹ Denifle, H.: *Die Statuten der Juristen-Universität Bologna vom Jahre 1317-1347, und deren Verhältnis zu jenen Paduas, Perugias, Florenz.*; Denifle-Ehrle: *Archiv für Literatur- und Kirchengeschichte des Mittelalters. III.* Berlin, 1887. 196-397. l.;

Békefi R.: *A bolognai jogi egyetem XIV. és XV. századi statútumai. Értekezések a történeti tudományok köréből 19.* Budapest, 1901. 189-275. l.

¹² Csizmadia A.: *A pécsi egyetem a középkorban. Studia Iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata.* 40. Budapest, 1965. 12 sk.

¹³ *A közép-európai egyetemekkel kapcsolatban az újabb irodalomból ld.:*

Székely Gy.: *La naissance de l'Europe centrale des universités (14e sciecle).* In: *Specimina nova dissertationum ex Instituto Historico Universitatis Quinqueecclesiensis de Iano Pannonio nominatae.* 1990/1992 175-190. l.

¹⁴ Horváth J.: *Az irodalmi műveltség megoszása. Magyar humanizmus.* Budapest, 1935. 77. l.

¹⁵ *Janus Pannonius és a jogtudomány kapcsolatára nézve az újabb irodalomból ld.:*

Tóth I.: *Janus Pannonius és a jogtudományok.* In: *Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből.* XVIII. Pécs, 1987. 267-289. l.

¹⁶ Bónis Gy.: *Gli scolari ungheresi di Padova alla corte degli Iagelloni.* In: *Venezia e Ungheria nel Rinascimento.* Firenze, 1973. 242 sk.; Klaniczay T.: *Contributi alle ralizzazioni padovane degli umanisti d'Ungheria: Nicasio Ellebodio e la sua attività filologica.* In: *Venezia e Ungheria...* 315-333. l.

¹⁷ *Fontos adalék a XV-XVI. század fordulójának magyar hallgatóira nézve Martellozzo Forin, E.: Note d'archivio sul soggiorno padovano di studenti ungheresi (1493-1563).* In: *Venezia e Ungheria...* 245-260. l.

¹⁸ Forcielli, G.: *Il collegio ungaro-illirico di Bologna.* In: *Notter Antal Emlékkönyv.* Budapest, 1941. 208-226. l.

¹⁹ *A Collegio Ungaro-Illirico működése 1782. decemberében szűnik meg.*

Ld.: *Acta Pii VI causa itineris sui Vindobonensis an. 1782. Romae, 1782.* Idézi: Forchielli: *Il collegio...* 226. l.

²⁰ *Jó áttekintést ad az újabb irodalomban Santini tanulmánya a jogászok és a „pensiero quiridico” emigrációjáról, amely utóbbi körében nézetünk szerint a peregrinatio academica játszik döntő szerepet.*

Santini, G.: *L'emigrazione dei giuristi e del pensiero giuridico nel tempo e nello spazio.* *Contributi alla storia dell'emigrazione intellettuale.* *Rivista di Storia del diritto italiano* 61/1988/. 236-247. l.

²¹ Waldapfel J.: *Padova, Krakkó és a magyar irodalom.* In: *Irodalmi tanulmányok.* Budapest, 1957.